

*Daniel Lindvall, Kjell Vowles
och Martin Hultman*

UPPHETTNING

Demokratien i
klimatkrisens tid

fri tanke

Innehåll

1. Jorden har börjat skaka	7
2. Temperaturen uppgång och demokratins fall	19
3. Kan demokratin lösa klimatkrisen?.....	47
4. Den organiserade förnekelsen.....	87
5. Den klimatförnekande nationaliströrelsen	124
6. En folkrörelse för klimatet	154
7. Kraften bakom demokratin.....	196
8. Vi lever som om vi inte visste.....	226
Efterord	252
Noter.....	253
Källförteckning.....	286
Sagt om boken.....	342

2. Temperaturens uppgång och demokratins fall

DEN 17 DECEMBER 2010 hällde en ung grönsakshandlare vid namn Mohammed Bouazizi bensin över sig efter att polisen beslagtagit hans grönsaksvagn. »Hur förväntar ni er att jag ska kunna försörja mig«, skrek han innan han tände eld på sig själv framför kommunhuset i den tunisiska staden Sidi Bouzid. Denna händelse utlöste den våg av protester och uppror som kallats den arabiska våren. Frustrerade över arbetslöshet, usla levnadsförhållanden, korruption och diktatur reste sig människor från Tunisien i väster till Oman i öst. »Vi har återställt våra rättigheter, återställt vår frihet, och vad vi har påbörjat kan inte göras ogjort«, sa oppositionsledaren och diplomaten Mohammed ElBaradei när han pratade inför tusentals demonstranter på Tahrirtorget i Kairo, en dryg vecka innan presidenten Hosni Mubarak störtades.³⁴

Denna önskan om frihet och rättvisa som egyptierna delade med resten av världen hade vid tiden för den arabiska våren resulterat i att över hälften av jordens befolkning levde i fullvärdiga demokratier. Då hade det endast gått runt 100 år sedan allmän rösträtt för första gången infördes i ett land. När först Berlinmuren föll och sedan Sovjetunionen upplöstes i början av 1990-talet tycktes inget kunna hejda människors rop efter frihet.

Det tjugonde århundradet har därför beskrivits som demokratins århundrade. Amartya Sen, som mottagit Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne, skrev att det största som hände under seklet var att demokratin accepterades på en global nivå.³⁵ Med den arabiska våren såg det ut som att en fjärde demokratiseringsvåg höll på att dra fram.

Tyvärr övergick den blomstrande våren snabbt till en förmultnande höst. I Egypten slog överbefälhavaren Abdel Fatah el-Sisi sönder det sista hoppet om frihet när han tog makten genom en militärkupp drygt två år efter revolutionen. Länder som Libyen och Syrien fastnade i en spiral av våld och blodsutgjutelse. Endast Tunisien lyckades med resan fram till demokrati. I stället för en fjärde våg markerar den arabiska våren en vändpunkt i demokratiutvecklingen världen över. I dag har hoppet för demokratin slagits tillbaka i länder som Ryssland och Turkiet medan den liberala demokratin har gått kraftigt bakåt i bland annat Brasilien, Filippinerna och Indien. I ett flertal östeuropeiska länder har auktoritära nationalistpartier som har en ambition att förändra reglerna för demokratin tagit makten. Sådana partier har även fått ökat stöd i flera västeuropeiska länder. Enligt Europarådet står demokratin i Europa inför sin värsta kris sedan andra världskriget.³⁶ Presidentvalet 2016 i USA har enligt den amerikanska demokratiorganisationen Freedom House lett till »en snabbare erosion av Amerikas egna demokratiska standard än någon annan tid i vår historia».³⁷

Demokratins tillbakagång sker simultant med att klimatkrisen aktualiseras brett i samhället. Det går inte att påstå att demokratins kris världen över är förorsakad av den globala upphettningen, men det finns flera kopplingar mellan det demokratiska och det ekologiska förfallet. Många av de system som upprätthåller demokratin, såsom ekonomin och den sociala sammanhållningen, kommer att sättas under extrem press när temperaturerna stiger. Mest centralt är matförsörjningen. I bästa fall riskerar många fler människor än i dag att gå hungriga. I värsta fall drabbas de av svält.

Den romerska poeten Juvenalis uttryckte att bröd och skådespel är avgörande för politisk stabilitet. När fransmännen stormade

Bastiljen 1789 drevs de av ilska över skenande brödpriser snarare än av viljan att förverkliga upplysningens frihetsideal. Det är också mycket som tyder på att stigande matpriser var en orsak till den arabiska våren. Ekonomen Nouriel Roubini, som blev känd då han förespådde finanskrisen 2008, hävdade i ett uppmärksammat tal vid World Economic Forum i Davos att dessa händelser »inte bara är relaterade till höga arbetslöshetssiffror och ojämlikhet vad gäller inkomst och förmögenhet, utan också till den kraftiga höjningen av mat- och råvarupriser«. ³⁸ Självklart var missnöjet med den bristande demokratin, polisvåld och korruption frågor som fick människor ut på gatorna, men kanske var mat en ännu viktigare faktor.

Nordafrika är i dag en av de delar av världen som drabbats värst av klimatkrisen. Sudan, Egypten, Algeriet, Libyen, Tunisien och Marocko har stora problem med framför allt vattenförsörjningen. Med begränsade möjligheter till bevattning är man beroende av regn och därför känslig för torka och extremväder. Problemen har förvärrats av politisk instabilitet, bristande samhällsplanering och ett ineffektivt och ekologiskt ohållbart jordbruk. Detta påverkar förutsättningarna för matproduktion. Enligt IPCC:s femte rapport kommer länderna i Nordafrika liksom i Mellanöstern att vara särskilt utsatta för värmeböljor och vattentillgången beräknas minska med en femtedel fram till mitten av seklet. ³⁹

I dag kan inte länderna i Nordafrika producera tillräckligt med mat för att föda sin egen befolkning. En stor del av maten måste importeras. Egypten är världens näst största importör av spannmål och spenderar nära tre procent av sin BNP på att subventionera mat. Men trots subventionerna lägger egyptier runt 38 procent av sin inkomst på mat. Även Tunisien, Libyen och Algeriet är stora importörer och i samtliga länder går mer än en tredjedel av inkomsten till mat. ⁴⁰ Det gör Nordafrikas befolkning känslig för matprisernas utveckling runt om i världen. Den snabba befolkningstillväxten i regionen gör inte saken enklare. Från år 2000 har befolkningen i området ökat från 170 miljoner till över 240 miljoner. ⁴¹

Under de ansträngda förhållanden som råder i Nordafrika kan dåligt väder i veteproducerande länder som Kanada eller Ryssland få stora konsekvenser. Det var det som hände 2010 då torka och värmeböljor fick skörden i Ryssland och Ukraina att minska med 33 respektive 19 procent. Samma år drabbades Kanada och Australien av skyfall och bränder. Dessutom ledde bristen på nederbörd på Nordkinesiska platån till att skörden minskade även där, vilket gjorde att Kina började köpa upp vete på den internationella marknaden. I kombination med att Ryssland införde ett exportstopp på vete började priset att skena. Vintern 2011 hade vetepriset fördubblats. Effekterna för egyptierna var dramatiska.⁴²

Den arabiska våren gjorde sambanden mellan klimatförändringar och politisk instabilitet tydliga. Forskningen visar att med 80 procents sannolikhet skulle värmeböljan i Ryssland inte ha skett om det inte vore för den globala upphettningen.⁴³ Kanske var det de stigande matpriserna strax innan den arabiska våren som satte stopp för demokratiutvecklingen. Det globala priset på mat sjönk med 75 procent mellan åren 1975 och 2005, men steg därefter kraftigt. Priserna har fallit de senaste åren, men är fortfarande långt över vad de var under det hoppfulla 1990-talet.⁴⁴

Detta är olyckligt för människors längtan efter frihet och rättvisa. I en studie har IMF följt det globala priset på mat och demokratiutvecklingen de senaste 40 åren. Det är tydligt hur höjda matpriser i låglöneländer leder till social oro och till en betydande försvagning av de demokratiska institutionerna. Dessutom ökar inkomstskillnaderna när matpriserna stiger, vilket i sig ger en sämre grogrund för demokrati.⁴⁵

Priset på mat är en fråga som letar sig fram till middagsbordet och engagerar de som annars saknar politiskt intresse. Enligt Amartya Sen har aldrig en svältkatastrof inträffat i en demokrati.⁴⁶ Det är ett påstående som har kritiserats bland annat mot bakgrund av att miljontals människor ännu lever undernärda i länder som Indien och Pakistan. Erfarenhet visar dock att det generellt sett är svårare för valda ledare att stanna vid makten om folket inte kan äta sig mätta, medan auktoritära regimer har

bättre förutsättningar att tysta en hungrig befolkning. I båda dessa fall kan styrelseskicket överleva hungern. Det är länderna där emellan, där folket har viss möjlighet att göra sin röst hörd samtidigt som de politiska institutionerna är svaga, som skenade matpriser skapar störst politisk instabilitet. Studier visar att just svaga demokratier med bristande förmåga att mätta människor tenderar att bryta samman när matpriser skenar.⁴⁷

I dag hålls matpriset uppe av ett flertal faktorer. Världens lantbrukare får varje år ytterligare runt 80 miljoner munnar att mätta varav nästan alla bor i utvecklingsländer. Samtidigt är åtminstone tre miljarder människor på väg att ta sig upp från fattigdom till att bli medelinkomsttagare. Det innebär att deras matvanor blir mer lika västvärldens. De konsumerar mer kött, ägg och mjölk liksom bröd, ris och potatis. Under de senaste 20 åren har konsumtionen av spannmål stigit med ungefär 2 procent per år, vilket kan jämföras med den årliga befolkningsökningen på 1,2 procent. Det kommer att bli en utmaning att producera mer för fler. Om dagens befolkningsökning håller i sig kommer vi att vara över nio miljarder människor år 2050, och då måste livsmedelsproduktionen öka med 50 procent om vi fortsätter med samma kost som i dag.⁴⁸

Hittills har vi lyckats. Från 1950 har produktionen av mat ökat med mer än tre gånger. Men frågan är om det går att skruva upp produktionen ytterligare. Och är det möjligt att göra detta på ett ekologiskt hållbart sätt och utan ökade utsläpp av växthusgaser? Det ser inte särskilt ljusst ut. Det är till stor del tack vare fossila bränslen som vi hittills har kunnat mätta världens växande befolkning.

Olja och kol används för att framställa konstgödsel och ogräsbekämpning samt för att driva bevattningssystem och traktorer. Enligt den tjeckisk-kanadensiske energiforskaren Vaclav Smil är överlevnaden hos nära hälften av jordens befolkning beroende av oljebaserad konstgödsel.⁴⁹ Därför är jordbruket också en av de största klimatbovarna. Sammantaget kommer en fjärdedel av världens utsläpp av växthusgaser från jordbruket. När jordbruk expanderar skövlas ofta skog, vilket i sig ökar utsläppen. De mesta

av utsläppen från jordbrukssektorn sker i produktionen på gården och orsakas av bland annat djurhållning och plöjning, men även frakt, förädling och förvaring av mat har betydande klimatpåverkan.⁵⁰ Om vi skruvar upp livsmedelsproduktionen, utan att ställa om hur vi brukar jorden och vilken mat vi producerar, kommer utsläppen att öka. Det är problematiskt eftersom växthuseffekten i sig drabbar jordbruket genom vattenbrist, torka, ett ökat antal skadeinsekter och extrema väderhändelser. Fossil energi till transporter, traktorer och konstgödsel har gjort maten rikligare och billigare, men de ekologiska riskerna har flerfaldigats.⁵¹

Ju varmare temperaturen blir desto sämre blir förutsättningarna att föda jordens växande befolkning. Enligt FN:s klimatpanel kan livsmedelsproduktionen i Afrika, Asien och Sydamerika minska med så mycket som en fjärdedel till 2050.⁵² Om den globala temperaturen stiger med två grader kan över 360 miljoner människor drabbas av matbrist när skördarna minskar. Stiger den med tre grader kan 1,8 miljarder människor bli drabbade 2050.⁵³ Flera av jordens mest bördiga områden är hotade. Mato Grosso, en delstat i Brasilien där närmare två av tre väljare röstade på den klimatförnekande presidentkandidaten Jair Bolsonaro, beräknas förlora tio procent av sin sojaproduktion om temperaturen stiger med en grad. Det är oroande eftersom allt tyder på att det lär bli varmare än så.⁵⁴ En orättvis omständighet är det faktum att länder i syd med låga utsläpp drabbas värst medan länder i norr som stått för de största utsläppen kan gynnas. Det gäller exempelvis de norra delarna av USA och Europa där utvecklingen kan vara positiv så länge temperaturökningen håller sig inom en och en halv grad. Men osäkerheten är stor. Vissa studier visar att majsodlingen i USA skulle minska med över 17 procent om temperaturen ökar med två grader.⁵⁵ Torkan i Europa under sommaren 2018 innebar att skörden blev åtta procent lägre än normalt.⁵⁶ Medelhavsregionen och länder som Spanien, Italien och Grekland är särskilt utsatta och enligt en studie kan de södra delarna av Spanien förvandlas till ett ökenlandskap om inte temperaturökningen hejdas innan slutet på seklet.⁵⁷